

Bartoněk, Antonín

Klasifikace latinských vedlejších vět

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1988, vol. 37, iss. A36, pp. [155]-160

ISBN 80-210-0079-1

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101646>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ANTONÍN BARTONĚK

KLASIFIKACE LATINSKÝCH VEDLEJŠÍCH VĚT

Studenti latiny jsou již tradičně vedeni k tomu, aby věty typu *Oro, ut venias* = *Prosím, abys přišel* označovali jako větu účelovou. V dobách rozkvětu latinské a řecké výuky na našich gymnáziích to nebylo příliš na závalu; znalost latinské a řecké syntaxe byla hluboko zakotvena v povědomí klasicky vzdělaného člověka a naopak česká syntax nebyla na středních školách příliš důkladně probírána, takže ji dlouho rozhodujícím způsobem ovlivňovala latinistická gramatická terminologie. Autoři středoškolských latinských učebnic a mluvnic si však pod vlivem GÉBAUEROVY Mluvnice české dobře uvědomovali skladebně větný rozdíl mezi větou *Mitto te, ut id patri dicas* = *Posílám tě, abys to řekl otci* a větou *Oro, ut venias* = *Prosím, abys přišel*, a označovali proto první z obou vět jako větu účelovou příslovečnou (za jakým účelem tě posílám?) a druhou jako větu účelovou podstatnou, ať už zůstala v této své předmětné podobě (oč tě prosím?), či byla transformována do podmětné podoby *Orandum est, ut venias* = *Je žádoucí, abys přišel* (co je žádoucí?). Obdobné rozlišování mezi větami vedlejšími příslovečnými a podstatnými se praktikovalo i u vět příčinných a účinkových a setkáváme se s ním ve všech školských mluvnicích latiny, s nimiž přišly do styku dosud žijící generace absolventů někdejších klasických gymnázií, reálných gymnázií či reformních reálných gymnázií (A. KUDRNOVSKÝ, K. FÜRST atd.).

Jediná česká mluvnice klasické latiny, v níž byly podstatné a příslovečné věty důsledně odlišeny a odděleně označeny odchylnými názvy, byla Základní latinská mluvnice od F. NOVOTNĚHO (1938). V ní figurují vedle sebe věty důvodové (příčinné) a tzv. věty podstatné s *quod*, věty účelové a věty snahové (spolu se zabraňovacími a obavnými) a věty účinkové vedle vět způsobovacích (předmětné po slovesích způsobování: *efficio* atd.) a určovacích dějových (podmětné s neosobními slovesy dění: *fit, accidit* aj.). Přílišná atomizace činí sice Novotného systém nepřehledným a didakticky obtížně zvládnutelným, představuje však podle našeho názoru jedinou perspektivní cestu k řešení, jež by bylo z hlediska současné vědecké klasifikace plně přijatelné. Docela opačným směrem se naproti tomu dali Z. QUITT a P. KUCHARSKÝ, když se ve své Latinské mluvnici (1972) v podstatě omezili na tradiční latinistickou termi-

nologii v míře, v níž jsou dokonce do značné míry potlačeny i shora uvedené kompromisní třídicí principy FÜRSTOVY, KUDRNOVSKÉHO a jiných. Toto zjednodušení, zdánlivě pociťované jako oprávněné vzhledem k stále se zužujícímu časovému prostoru, který má latina ve školské výuce k dispozici, je v zásadním rozporu se syntaktickou terminologií, s níž se seznamují žáci základních i středních škol při výuce češtiny. Jsou-li totiž již v 7. třídě žáci základní školy vedeni k tomu, aby jako větu účelovou hodnotili pouze větu *Zakládám tě, abys to řekl otcí*, kdežto větu *Prosím, abys přišel* mají hodnotit jako předmětnou, nelze při výuce latiny ani na středních, ani na vysokých školách tuto skutečnost ignorovat, zvláště když se s obdobnou terminologií žáci setkávají i ve výuce cizích moderních jazyků.

Ve snaze nalézt co nejpřijatelnější řešení vznikl na katedře starověké kultury FF UJEP v rámci výzkumné práce na lingvisticky orientovaném resortním úkolu návrh vycházející v podstatě z klasifikace vedlejších vět podané ve vysokoškolské učebnici J. BAUERA a M. GREPLA *Skladba spisovné češtiny* (1972). Tato klasifikace se opírá jak o obsahový vztah vět v podřadném souvětí, tak i o způsob jeho vyjádření (str. 265) a vyúsťuje v rozčlenění vedlejších vět do tří základních typů:

A. Věty obsahové (přinášejí nutné doplnění obsahu řídicí věty v podobě závislých vět oznamovacích, tázacích nebo žádacích).

B. Věty doplňovací vztahné (doplňují obsah věty řídicí charakteristikou některého jejího členu, nutnou k úplnosti sdělení).

C. Věty příslovecně určovací (vyjadřují příslovecně okolnosti, za nichž probíhal děj věty řídicí).

Přitom v jistém předstihu bylo již možno — se souhlasem autorů — přihlídnout i ke klasifikaci obsažené v připravované nejnovější vysokoškolské učebnici české skladby od M. GREPLA a P. KARLÍKA (1986). Tato klasifikace je výrazněji sémanticky orientována, stírají se v ní rozdíly mezi parataxí a hypotaxí a souvětí struktury jsou v ní členěny takto:

I. Souvětí struktury založené na zapojování jedné propozice do jiné propozice.

a. Souvětí s větou obsahovou: jedna věta je zabudována ve valenční pozici slovesného predikátu jiné věty; základní formou je tu hypotaxe s podřadicími spojkami; závislé věty lze dále členit na oznamovací, tázací, výzvolové a práci (srov. BAUER—GREPL A).

b. Souvětí s větou determinující: jedna věta se zapojuje jako složka významu nominálního výrazu druhé věty; základní formou je hypotaxe se vztahnými zájmeny nebo příslovci (srov. BAUER—GREPL B).

II. Souvětí struktury založené na spojování větných propozic, aniž je jedna propozice zapojena do druhé jako její participant.

a. Struktury s propozicemi sémanticky nezávislými: mezi obsahy vět je jen obsahový poměr (slučovací, odporovací, stupňovací, vylučovací, vysvětlovací); základní formou je parataxe.

b. Struktury s propozicemi sémanticky závislými; obsahy vět jsou v mezi-propozičních sémantických vztazích, a to široce příčinných (věty příčinné, následkové, důvodové, účinkové, účelové, podmínkové, přípustkové), časových (časově orientující a časově limitující) a široce způsobových (způsobové, srovnávací, prostředkové, výjimečné, zřetelové aj.); základní formou je hypotaxe s podřadicími spojkami (srov. BAUER—GREPL C).

Náše vlastní klasifikace latinských vedlejších vět, jak je podána v tabulkovém přehledu na str. 000, má eklekticistický ráz v tom, že doplňuje terminologii převzatou z BAUERA—GREPLA o klasifikační aspekty u GREPLA—KARLÍKA, aniž se přitom — pro ne zcela dořešené vztahy mezi latinskou parataxi a hypotaxi — odvažujeme do navrženého klasifikačního schématu zahrnout i latinské souvětí substruktury parataktické.

K jednotlivým typům latinských vedlejších vět je na místě poznamenat:

A.1. K obsahovým větám oznamovacím patří nejen věty s *quod*, v klasické latině doložené jen po slovesích citění (verba affectuum: *Gaudeo, quod venisti* = *Mám radost, že jsi přišel*), nýbrž i konjunktivní věty s *ut* v tzv. větách způsobných (*Sol efficit, ut omnia floreat* = *Slunce způsobuje, že všechno kvete*) a určovacích dějových (*Saepe fit, ut sero venias* = *Často se stává, že přicházíš pozdě*) a konjunktivní věty s *quin* po *non dubito* (*Non dubito, quin verum dicas* = *Nepochybuji, že mluvíš pravdu*); tyto naposled jmenované věty byly původně nepřímými otázkami. Přitom akční radius latinských vedlejších vět obsahových je značně zužován tím, že se v klasické latině používá po slovesích *dicendi et sentiendi* v zásadě jen vazby akuzativu (nebo nominativu) s infinitivem; to má za následek podstatně menší frekvenci latinských obsahových vět oznamovacích ve srovnání s češtinou či moderními světovými jazyky.

A.2. Obsahové věty zájací vytvářejí v latině specifickou klasifikační jednotku v podobě tzv. nepřímých otázek s inventářem šesti konjunktivů, kladených podle pravidel o souslednosti časů (*Interrogo, ubi fueris* = *Ptám se, kde jsi byl*). Z hlediska historického, jak už bylo naznačeno, sem náležejí i věty typu *non dubito, quin*; přísně sémanticky to však již asi byly v klasické latině obsahové věty oznamovací.

A.3. K obsahovým větám žádacím (podle BAUERA—GREPLA), resp. výzvoovým a práci (podle GREPLA—KARLÍKA) lze zařazovat z latinských vedlejších vět tzv. věty snahové (zmiňované již *Oro, ut venias* = *Prosím, abys přišel*) spolu s větami zabraňovacími (*Non te impedio, ne* [= *quominus, quin*] *verum dicas* = *Nebráním ti mluvit pravdu*) a obavnými (*Timeo, ne* [*non*] *venias* = *Bojím se, že [ne]přijdeš*). Akční dosah těchto vět částečně opět zužují infinitivní vazby, doložené bez výjimky po slovesích *iubeo* a *veto*, ale vyskytující se porůznu i po některých jiných souznačných, nebo aspoň typově blízkých slovesích. V zásadě má však v latině tato žádací infinitivní kondensace menší frekvenci než infinitivy zastupující obsahové věty oznamovací, a i když se s českými infinitivními vazbami žádacího typu plně rekryje, nezdá se být proti češtině frekvenčně příliš odchylná. Podstatně užší je však její kvantitativní rozsah ve srovnání s moderními románskými a germánskými jazyky; zatímco totiž latina využívá infinitivní kondensace především v okruhu obsahových vět oznamovacích (po slovesech *dicendi et sentiendi*), moderní románské a germánské jazyky tak činí především ve sféře obsahových vět žádacích.

B. Z tzv. vět determinujících (podle BAUERA—GREPLA doplňovacích vět vztahných) mají v latině zvláštní klasifikační význam konjunktivní vztahné věty, jimž se v tradičních latinských mluvnících přisuzuje zbarvení účelové (*Misit legatos, qui pacem peterent* = *Poslal vyslance, aby* [= *kteří by*] *žádali o mír*), účinkové (*Non sum is, qui mortis periculo terrear* = *Nejsem ten, kdo by se dal* [= *Nejsem takový, abych se dal*] *zastříhat nebezpečím smrti*), důvodové (*Magna est vis veritatis, quae facile se per se ipsa defendat* = *Veliká je*

Tab. I. Návrh klasifikace latinských vedlejších vět

I. Struktury založené na zapojování jedné struktury do druhé (G—K)	
A. Vedlejší věty obsahové (B—G, G—K)	
1. Oznamovací a) s <i>quod</i> (po slovesech citění: <i>Gratum est, quod venisti</i>) !! Po slovesech <i>dicendi et sentiendi</i> následuje AK/NOM + INF !! b) s <i>ut, ut non</i> („způsobovací“: <i>Fit, ut sero venias</i>) c) s <i>quin</i> po <i>non dubito</i>	IND. KONJ. prés./impf. KONJ. sosl. č. KONJ. sosl. č.
2. tázací („nepřímé otázky“)	KONJ. sosl. č.
3. žadací a) s <i>ut, ne</i> („snahové“: <i>Oro, ut venias</i>) !! Po <i>iubeo, veto</i> následuje vazba infinitivní !! b) s <i>ne, quominus</i> , po záporu i s <i>quin</i> („zabraňovací“: <i>Impedio te, ne verum dicas</i>) c) s <i>ne, ne non</i> („obavné“: <i>Timeo, ne venias</i>)	KONJ. prés./impf. KONJ. prés./impf. KONJ. prés./pf. impf./plpf.
B. Vedlejší věty determinující (B—G)	
(B—G: vztažné doplňovací) 1. základní typ (<i>Quisquis amat, valeat</i>) 2. typ s příslovečným zabarvením a) důvodovým (srov. i C 2) (<i>Magna est vis veritatis, quae facile se per se ipsa defendat</i>) b) účinkovým (srov. i C 3) (<i>Non sum is, qui terrear</i>) c) účelovým (srov. i C 4) (<i>Misi legatos, qui pacem peterent</i>) d) přípustkovým (srov. i C 6) (<i>Ego qui sero Graecas litteras attigissem, tamen Athenis complures dies commoratus sum</i>)	IND. KONJ. samost. KONJ. samost. KONJ. prés./impf. KONJ. samost.
II. Struktury založené na spojování propozic sémanticky závislých (G—K)	
C. Věty příslovečně určovací (B—G)	
1. časové 2. příčinné a důvodové (<i>quod, quia, quoniam</i>) (<i>quod</i> „protože, pryč“) (<i>cum</i>) (srov. i B 2a)	IND. i KONJ. IND. KONJ. soasl. časů KONJ. soasl. časů
3. účinkové (<i>ut, ut non</i>) (srov. i B 2b)	KONJ. samostatně
4. účelové (<i>ut, ne</i>) (srov. i B 2c)	KONJ. prés./impf.
5. podmínkové (<i>si, nisi</i>)	IND. i KONJ.
6. přípustkové (<i>quamquam, etsi</i>) (<i>etiamsi</i>) (<i>cum, quamvis</i>) (srov. i B 2d)	IND. IND. i KONJ. KONJ. soasl. časů KONJ. prés./perf.
(<i>ut, licet</i>)	IND. i KONJ.
7. srovnávací 8. odporovací, způsobové, prostředkové, výjimečné, zřetelové aj.	

síla pravdy, jež [= poněvadž] se snadno sama o sobě hájí) a přípustkové (*Ego qui sero ac leviter Graecas litteras attigissem, tamen Athenis complures dies commoratus sum = Já, který [ačkoli] jsem se pozdě a jen povrchně seznámil s řeckým písemnictvím, přece jen jsem se zdržel po mnoho dní v Athénách*). V češtině je běžný pouze typ se zabarvením účelovým nebo účinkovým, přičemž vedlejší věta tu může mít buď podobu věty spojkové nebo vztahné; v latině je v takových případech jednoznačně preferována vztahná věta. Pokud jde o latinské tzv. vztahné věty důvodové a přípustkové, i v nich je však v podstatě přítomen rys účinku. Obě naposled uvedené věty lze totiž po mém soudu interpretovat i takto: Velká je síla pravdy [, a to taková], že se snadno sama o sobě hájí. — Já [jsa takový], že jsem se pozdě a pouze povrchně seznámil s řeckým písemnictvím, přece jen jsem se zdržel po mnoho dní v Athénách. Pro tuto interpretaci hovoří i skutečnost, že se nejen ve vztahných větách účinkových (NOVOTNÝ jim říká určovací druhové), ale i v tzv. vztahných větách důvodových a přípustkových používá konjunktiv samostatně (tj. nikoli podle pravidla o souslednosti časů), podobně jak je to v latině běžné v účinkových větách spojkových.

C. Ve výčtu vět příslovečných určovacích (podle BAUERA—GREPLA; podle GREPLA—KARLÍKA je to kategorie II. [b]) se soustředujeme na tradiční typy latinských vět, pozoruhodné z hlediska kladení spojek a užití konjunktivů; věty s menší mírou latinského doložení nebo bez podstatnějších rozdílů proti češtině uvádíme pouze v závorkách.

Předložené schéma latinských vedlejších vět má zatím charakter diskusní sondy. Leccos zůstává ještě nedořešeno, zejména problematika vztahných vět konjunktivních; a bude třeba i promyslet, jak nový model zvládnout po stránce didaktické. Jako nejvhodnější se patrně jeví začít nejprve větami obsahovými, navázat na ně výkladem o kladení konjunktivů podle souslednosti časů a probíráním vazeb infinitivních, a nakonec komplexně shrnout věty příslovečné; jednodušší z nich lze ovšem probrat příležitostně již dříve (např. věty účelové při větách obsahových žádacích — ovšem s vytčením sémanticko-syntaktických rozdílů).

LITERATURA

- BAUER, J.—GREPL, M.: Skladba spisovné češtiny, Praha 1972.
 FÜRST, K.: Latinská mluvnice pro gymnasia, Praha 1942.
 GEBAUER, J.—ERTL, V.: Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské, Praha 1926.
 GREPL, M.—KARLÍK, P.: Skladba spisovné češtiny, Praha 1986.
 KUDRNOVSKÝ, A.: Latinská mluvnice pro gymnasia, reálná a reformní reálná gymnasia, Praha 1933.
 NOVOTNÝ, F.: Základní latinská mluvnice II (Skladba), Praha 1938.
 QUITT, Z.—KUCHARSKÝ, P.: Latinská mluvnice, Praha 1972.

KLASSIFIZIERUNG DER LATEINISCHEN NEBENSÄTZE

Um die Koordinierung der syntaktischen Terminologie bei der Universitätsausbildung im Bereich der klassischen und slawischen Philologie zu erzielen, hat man eine Klassifizierung der lateinischen Nebensätze vorgeschlagen, die aus der Tabelle auf S. 158 ersichtlich ist. Die Bedeutung der wichtigsten tschechischen Ausdrücke geht aus der folgenden Übersicht hervor:

A. Inhaltssätze (Ergänzende Konjunktionalsätze). A.1. Behauptungssätze. A.2. Frage-sätze. A.3. Begehrungssätze.

B. Determinierende Sätze (Ergänzende Relativsätze). — B.1. Der Grundtyp. B.2. Der durch eine adverbiale Färbung gekennzeichnete Relativsatz.

C. Umstandsätze. — C.1. Temporalsätze. C.2. Kausalsätze. C.3. Konsekutivsätze. C.4. Finalsätze. C.5. Konditionalsätze. C.6. Konsekutivsätze. C.7. Vergleichungssätze. C.8. Adversative Sätze u. a.